

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЖЕРЕЛ РОЗВИТКУ

У статті досліджено джерела розвитку міжнародної політичної економії, визначено стратегічні завдання міжнародної політичної економії, які спрямовані на легітимацію інституціональних правил і норм поведінки акторів міжнародних відносин і формування толерантного соціального ладу в межах світового політико-економічного простору.

Ключові слова: міжнародна політична економія, актори міжнародних відносин, світовий політико-економічний простір.

Серед проблем методологічного обґрунтування глобальних тенденцій і перспектив формування міжнародної влади з функціями наддержавного управління значне місце посідає дослідження джерел розвитку міжнародної політичної економії (далі — МПЕ), невід’ємними складовими якої є пізнання тенденцій розвитку світової системи господарства, розуміння складності взаємовпливу і взаємозалежності суб’єктів у межах світового політико-економічного простору та передбачення можливих наслідків поглиблення міжнародного поділу праці тощо.

Дослідженню категорійно-поняттєвих утворень МПЕ приділяють увагу С. Амін [1], Дж. Аррігі [2], У. Бек [3], І. Валлерстайн [4], А. Гальчинський [5], А. Гриценко [6], В. Дементьев [7], Г. Колодко [8], М. Портер [9], В. Сіденко [10], Е. Тоффлер [11], А. Філіпенко [12] та інші. Актуальність питань, пов’язаних із фрагментарністю світового господарства, формує підґрунтя теоретико-методологічних аспектів дослідження джерел розвитку МПЕ за умов відриву фінансового капіталу від реальної економіки, структурної диференціації суспільства на основі доступу до освіти, інформації і сучасних технологій з продукування/використання знань тощо. Понад те, зміна спрямованості, структури та механізмів нормативного регулювання активності суб’єктів різних рівнів в межах політико-економічного простору суттєво впливають на легітимацію правил і норм поведінки акторів міжнародних відносин, якісно змінюючи інституційний базис розвитку МПЕ.

Метою статті є дослідження джерел розвитку міжнародної політичної економії, визначення стратегічних завдань міжнародної полі-

тичної економії, які спрямовані на легітимацію інституціональних правил і норм поведінки акторів міжнародних відносин та формування толерантного соціального ладу в межах світового політико-економічного простору.

Сучасний світовий економічний розвиток характеризується багатоаспектністю і складністю трансформаційних процесів, серед яких глобального масштабу набуває ідея взаємовигідного обміну діяльністю між акторами міжнародних відносин. Взаємна вигода, як економічна категорія, здобуває ознак соціальної норми, що легітиміє міжнародні відносини і взаємозв’язок міжнародної політики й міжнародної економіки.

Практично будь-яке питання МПЕ тією чи іншою мірою торкається проблем справедливості у структуруванні факторів світового економічного розвитку. Справедливість вважають чи не єдиним мірилом легітимності щодо визначення інвестиційних ризиків, права на існування будь-яких соціальних інституцій міжнародної інвестиційної діяльності. Її головна інтенція — сприяти взаєморозумінню, встановленню консенсусу в суперечливих питаннях транснаціонального характеру світового економічного розвитку, легітимації міжнародної влади, еволюції державних систем у контексті виміру світових взаємодій при одночасному включенні до системи глобальної регуляції міжнародного поділу праці. Особливому розгляду підлягають у цьому випадку наслідки дії окремих акторів міжнародних відносин, які свідчать про формування нової поведінкової парадигми раціоналізації боротьби за владу на світовій арені. Прикметним щодо цього є й міркування про

© Н. М. Далевська, 2013

сполучення логічного та інтуїтивного [13, 14], когнітивного та світоглядного «позараціонального» пізнання метафізичних аспектів людського буття [15] джерел розвитку МПЕ з метою зняття протиріч між акторами міжнародних відносин на підставі попереднього онтологічного обґрунтування уявлень про справедливість.

Так, зокрема Платон під справедливістю розуміє доброчесність, яка виражає правильне ставлення до інших людей, і водночас — чесноту, яка гармонізує собою природні функції душі: мудрість, поміркованість та мужність [16, с. 183]. Наслідуючи Платона, Аристотель розглядає справедливість як підвалину ставлення людини до інших як в особистому, так і в суспільному плані. Аристотель називає її досконалою чеснотою, оскільки лише справедливість є однією з усіх чеснот, яка спрямована на благо іншої особи. У цьому розумінні Аристотель наділяє справедливість здатністю виражати собою всю повноту доброчесності [17, с. 504].

На цій підставі Ф. Аквінський приходиться до розуміння договірної справедливості як морального закону. Договірну (комутативну) справедливість Ф. Аквінський вбачає у відповідності ціни її онтологічному еквіваленту [18]. Т. Гоббс розрізняє договірну і розподільчу справедливість. Т. Гоббс визначає угоду, ґрунтовану на консенсусі, як справедливу, як соціальну угоду [19, с. 95].

У І. Канта справедливість витлумачено в контексті морального закону, який має ознаки універсальності, формальності та належності. Цивілізація, як вважав Кант, починається із встановлення людиною норм і правил власного життя, власної поведінки. Сутність цих правил є досить простою. Цивілізована людина ввічлива, уважна, тактовна, люб'язна, поважає особистість іншого. Норми і правила життя Кант пов'язує з моральним категоричним імперативом, який змушує нас керуватися не загальноприйнятими нормами, орієнтованими на розум і логіку, а моральними основами людини, її власною совістю [20, с. 43–59]. Тому цілком зрозуміло, чому вимоги справедливості сприймають як такі, що мають бути дотримані незважаючи на будь-які життєві обставини.

Проте свідоме, суспільно спрямоване творення людиною свого соціального буття і створення за цими мірками свого індивідуального життя К. Маркс розглядає як родову сутність людини. Саме людина і тільки людина «робить саму свою життєдіяльність предметом своєї волі і своєї свідомості. Її життєдіяльність — свідома» [21, с. 87].

Згодом ідея взаємовигідного обміну відкрила можливість розглядати будь-яке взаємне досягнення вигоди як форму прихованого консенсусу, що цілком відповідає принципу В. Парето, згідно з яким будь-яку діяльність, що приносить благо атомістичному індивіду, не завдаючи водночас нікому окремо зла, вважають справедливою і такою, що зорієнтована на згоду [22, с. 309–311]. Відтак обоюстороння користь набуває нормативного виміру і її розглядають як джерело легітимації соціальних інституцій.

Етимологічно поняття «легітимація» пов'язане з латинськими словами *Lex, Legis* — закон, юридична норма, правило, принцип, порядок, право управляти, влада; *Legitimus* — законний, правомірний, юридичний, слухний обов'язковий, правильний, потрібний. Отже, легітимація згідно з первісним значенням слова — це відповідність закону, чинному порядку або загальноновизнаному принципу.

Одними з перших, хто дав чітке тлумачення легітимації, були П. Бергер і Т. Лукман. Вони довели важливість і необхідність легітимації для будь-якої соціальної діяльності, соціальних відносин і суспільства в цілому. Легітимація в їх розумінні є способом пояснення і виправдання суспільних і політичних інститутів, їх когнітивною та нормативною інтерпретацією. Оскільки, як зазначають П. Бергер і Т. Лукман, «легітимація говорить індивіду не тільки чому він повинен здійснювати ту чи іншу дію, але й те, чому речі є такими, якими вони є» [23, с. 153]. Оскільки термін «легітимація» є похідним від поняття «легітимність», а їх денотати співвідносяться як процес і його результат. Легітимація — це додання, забезпечення легітимності.

Ю. Хабермас у своєму розумінні легітимності виходить із дискурсивного принципу. Цей принцип обґрунтування норм звучить так: «Тільки ті норми дії значимі, з якими всі особи, кого вони, можливо, зачіпають, могли б погодитися, виступаючи як учасники раціональних дискурсів» [24, с. 107]. Це і є принцип легітимації норм як моральних, так і правових.

Втім легітимація не є процес пасивного прийняття акторами міжнародних відносин інституціональних правил і норм. Актор виступає і суб'єктом, і об'єктом легітимації. Тому початкове та кінцеве — моральне виправдання або невинуватості діючих у суспільстві норм і правил — здійснюється головним соціальним діячем — людиною. «Правила і норми, — слушно вважає А. Гриценко, — з одного боку, виникають як уза-

гальнення і закріплення того, що повторюється в індивідуальній поведінці, з іншого боку, встановившись, вимагають підпорядкування індивідуальної поведінки загальним правилам. І в одному разі (формуванні), і в іншому (функціонуванні) йдеться про вимогу збігу, тотожність, єдність індивідуального і суспільного в поведінці. Інститут є першою закріпленою формою спільно-розділених відносин, які самі по собі мають процесуальний характер. Він існує як необхідна суспільна умова і потенційна межа діяльності навіть тоді, коли сама діяльність припинена. Інститути є специфічно суспільним утворенням, вони не існують за межами суспільства. Там, де є інститути, є суспільство. Там, де їх немає, немає і суспільства. Отже, немає і людини» [6, с. 13]. Саме тому стандартизація соціальної поведінки і дії, з одного боку, обмежує можливості вільного вибору поведінки і дії акторів міжнародних відносин, з іншого — забезпечує прогнозованість, отже, і стійкість, типізацію домінуючих тенденцій сучасного світового розвитку.

Згідно з концепцією Дж. Роулза справедлива угода можлива тоді, коли жоден з учасників, вибираючи суспільний порядок, не знає свого місця в порядку розподілу доходів. Це змушує кожного з учасників погодитися на такий порядок, який постає для нього як прийнятний, включаючи й випадок програтної позиції. У такій ситуації нерівний розподіл буде виключений, доки він виправдовуватиме очікування, що такий порядок забезпечує вигоду кожного окремого [25, с. 31]. За таких умов легітимність інституційних норм поведінки акторів міжнародних відносин є необхідною сполучною ланкою між соціальною згодою й соціальним порядком. Існують різні наступні рівні легітимності інституційних норм:

вищий рівень — у нормах і правилах відбиті моральні цінності. Для цього рівня характерним є моральне виправдання інституціональних правил і норм. Погодженість і найвища впорядкованість відносин у суспільстві досягаються тоді, коли переважає такий рівень легітимності нормативної сторони дій соціальних суб'єктів;

середній рівень — у правових нормах відбиті правові цінності, важливі для суспільства як цілого. Характерним є соціальне виправдання правових норм. У правових нормах відбиті цінності соціально позитивних груп, діяльність яких спрямована на стійкий стабільний розвиток суспільства з урахуванням інтересів конкретних акторів;

нижчий рівень — у правових нормах відбиті цінності девіантно-орієнтованих соціальних

груп, дії яких спрямовані на досягнення групових цілей, що суперечать інтересам суспільства й окремого індивіда.

Для двох останніх рівнів легітимності характерним є групове виправдання інституціональних правил і норм. Проте, якщо інституціональні цінності вступають у протиріччя з цінностями й нормами, що діють у суспільстві, спостерігається неузгодженість соціальних взаємодій, підвищується рівень соціальної напруженості й конфліктогенності. Навпаки, їх відповідність інституційним правилам і нормам взаємовигідного обміну діяльністю між акторами міжнародних відносин сприяє становленню соціальної згоди й формування толерантного соціального ладу в межах світового політико-економічного простору. Отже, саме цілісний підхід до розуміння взаємозалежності між акторами міжнародних відносин створює ціннісно-імперативний зміст джерел розвитку МПЕ. Принциповим для предметного поля МПЕ є врахування синергетичних ефектів і потреба в комунікаційних підходах щодо органічного взаємозв'язку і взаємозалежності акторів міжнародних відносин.

Висновки. Суперечливі глобалізаційні процеси викликають розмаїття поглядів щодо дослідження джерел розвитку МПЕ. Світовий економічний розвиток характеризується багатоаспектністю і складністю трансформаційних процесів, серед яких глобального масштабу набуває ідея взаємовигідного обміну діяльністю між акторами міжнародних відносин. Взаємна вигода, як економічна категорія, здобуває ознак соціальної норми, що легітимує міжнародні відносини і взаємозв'язок міжнародної політики і міжнародної економіки. Як наслідок, при розв'язанні конфліктів між акторами міжнародних відносин неможливо абстрагуватися від метафізичних аспектів людського буття, ціннісних орієнтацій людини на підставі попереднього онтологічного обґрунтування уявлень про справедливість. Адже, будучи своєрідним регулятором суспільних відносин, справедливість пов'язана з уявленням про природне право, здійсненням легітимності інституціональних норм, формуванням толерантного соціального ладу в межах світового політико-економічного простору.

Актуальним напрямом продовження досліджень є розробка механізмів стратегічного передбачення взаємодії акторів міжнародних відносин на основі виявлення критеріїв раціонального використання ресурсів світової системи господарства.

Список використаних джерел

1. Глобализация сопротивления: Борьба в мире / отв. ред. С. Амин и Ф. Утар : пер. с англ. ; под ред. и с предисл. А. В. Бузгалина. — Изд. 2-е. — М. : Книжный дом и «ЛИБРОКОМ», 2009. — 309 с.
2. Джованни Арриги. Адам Смит в Пекине: Что получил в наследство 21 век / Джованни Арриги [пер. с англ. Т. Б. Менская]. — М. : Институт общественного проектирования, 2009. — 456 с.
3. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирнополитическая экономия / У. Бек [пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника ; послесловие В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой]. — М. : Прогресс-Традиция ; Издательский дом «Территория будущего», 2007. — 464 с.
4. Валлерстайн И. Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация / И. Валлерстайн [пер. с англ. К. А. Фурсова с предисл. А. И. Фурсова]. — Москва : Товарищество научных изданий КМС, 2008. — 176 с.
5. Гальчинський А. Начала нової парадигми політичної економії. Постановка проблеми / А. Гальчинський // Економічна теорія. — 2012. — № 2. — С. 5–16.
6. Гриценко А. Політична економія: актуалізація проблематики, методологічний потенціал і сполученість з інституціоналізмом / А. Гриценко // Економічна теорія. — 2012. — № 1. — С. 5–20.
7. Дементьев В. В. Экономика как система власти : монография / В. Дементьев / Министерство образования и науки Украины, Донецкий национальный технический университет. — Изд. 2-е. — Донецк : «Друк-Инфо», 2006. — 404 с.
8. Колодко Г. В. Мир в движении / Г. В. Колодко [пер. с пол. Ю. Чайникова]. — М. : Магистр, 2009. — 575 с.
9. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер [пер. с англ. под ред. и предис. В. Д. Шетинника]. — М. : Международные отношения, 1993. — 896 с.
10. Сіденко В. Модифікація світової економіки під впливом новітніх факторів глобальної трансформації кризи / В. Сіденко // Економіка України. — 2012. — № 5. — С. 18–31.
11. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. — 669 с.
12. Филипенко А. Экономическая глобализация: истоки и результаты / А. Филипенко. — Москва : Экономика, 2010. — 511 с.
13. Тулмин Ст. Человеческое понимание / Ст. Тулмин ; пер. с англ. ; общ. ред. и вступ. ст. П. Е. Сивоконя. — М. : Прогресс, 1984. — 327 с.
14. Морен Э. Утраченная парадигма: природа человека / Э. Морен ; пер. с фр., введение, послесловие М. Собуцкий. — К. : Кармэ-Синто, 1995. — 240 с.
15. Юдин Э. Методология науки. Системность. Деятельность / Э. Юдин. — М. : Эдиториал УРСС, 1997. — 444 с.
16. Платон. Законы / Платон ; пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. — М. : Изд-во «Мысль», 1999. — 833 с.
17. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. — Мн. : Литература, 1998. — 1392 с.
18. Фома Аквинский. Онтология и теория познания: фрагменты сочинений / Фома Аквинский ; пер., авт. предисл. В. П. Гайдено. — М. : Институт философии Российской академии наук, 2001. — 206 с.
19. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Гоббс Т. // Сочинения : в 2 т. — Т. 2. — М. : Мысль, 1991. — 731 с.
20. Кант И. Предполагаемое начало человеческой истории / Кант И. // Трактаты и письма. — М. : Наука, 1980. — 712 с.
21. Маркс К. Экономічно-філософські рукописи 1844 року. Твори / К. Маркс, Ф. Энгельс. — [Вид. 2]. — К. : Держ. Вид-во політ. літ. УРСР, 1980. — Т. 42. — 535 с.
22. Социологическая система Вильфредо Парето. История буржуазной социологии XIX — начала XX века / под ред. И. С. Кон. — М. : Наука, 1979. — 344 с.
23. Бергер П. Конструирование социальной реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. — М. : Academia — Центр, МЕДИУМ, 1995. — 323 с.
24. Habermas J. Between Facts and Norms : Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy / J. Habermas ; translation by William Rehg. — Cambridge, Massachusetts : The MIT Press. — 631 p.
25. Роулз Джон. Політичний лібералізм / Джон Роулз [пер. з англ. О. Мокровольського]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. — 382 с.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013 р.